

Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти освіти в контексті розвитку суспільства

УДК 373.2.015.31 - 053.4

Андрійчук Олена, Заремба Людмила

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті обґрунтовано ідею про залежність здатності до творчої самореалізації особистості від розвитку її творчих здібностей; здійснено теоретичний аналіз окремих підходів до визначення основних показників творчих здібностей та напрямів їхнього розвитку в дошкільному віці; охарактеризовано уяву як психологічну основу творчої діяльності, визначено основні критерії прояву творчої уяви у дошкільників, основні форми та стадії її розвитку; охарактеризовано напрями розвитку творчого мислення в дошкільному віці, такі як розвиток асоціативності, здатності бачити зв'язок і подібні риси в предметах і явищах та розвиток діалектичності як здатності бачити в будь-яких системах протиріччя, що заважають їхньому розвитку, вміння усувати ці протиріччя, вирішувати проблеми.

Ключові слова: дитина дошкільного віку, творчість, творча діяльність, творчі здібності, уява, мислення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Науково доведено, що інерція мислення – це одна з головних небезпек, яка заважає появі нової ідеї. В процесі вирішення будь-якої проблеми в першу чергу в нашій свідомості з'являються знайомі варіанти її вирішення, що й перешкоджає появі нового, незвичного, оригінального. Але сучасні реалії життя переконливо доводять, що в складних умовах найкраще орієнтується людина мобільна, творча, креативна, яка здатна генерувати нові ідеї, реалізовувати нові задуми. Тому виникає необхідність створення сприятливих умов з раннього дитинства не тільки для розвитку особистості, але й творчої самореалізації кожної людини.

Здатність до творчої самореалізації пов'язана з творчими здібностями. Як показує практика, здібності до творчості можуть бути розвинені практично в усіх дітей з нормальним інтелектом за умови допомоги педагогів і батьків.

Проблема розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку сьогодні набуває особливої актуальності і зумовлена низкою причин: швидкі темпи науково-технічного розвитку і вдосконалення суспільства, динамічність всіх сфер життя, що у свою чергу вимагають від людини також швидкої реакції, гнучкого мислення, творчого підходу до вирішення важливих життєвих проблем. Саме тому в сучасному освітньому просторі активізується пошук нових ефективних технологій розвитку дітей дошкільного віку з метою максимального розкриття їхнього творчого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема творчості, що має складну внутрішню структуру, різні аспекти творчості, особливості протікання творчих процесів неодноразово досліджувались філософами, психологами, педагогами. Психологічні основи творчості та творчих здібностей досліджували Д. Богоявленська, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, А. Запорожець, В. Крутецький, Г. Костюк, А. Леонтьєв, І. Лернер, В. Мерлін, Р. Немов, Н. Талізїна та ін. Педагогічний аспект зазначеної проблеми знайшов своє відображення у дослідженнях Л. Аристової, Ю. Бабанського, М. Данилової, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Скаткіна, Е. Фльоріної, Т. Шамової, Г. Щукіної та ін.

Проблемі творчих здібностей як основної передумови творчої діяльності присвячено наукові дослідження Ю. Гільбуха, Д. Ельконіна, Г. Костюка. Дослідженням основних умов розвитку творчих здібностей займалися Н. Вишнякова, В. Лозова, Ю. Неженцев, С. Сисоєва.

Мета статті – висвітлити теоретичний аспект розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження Л. Виготського, А. Запорожця, А. Леонтєва та ін. підтверджують думку, що, в порівнянні з раннім дитинством, в старшому дошкільному віці з'являється новий тип діяльності – творчий, коли творчі процеси виявляються у своїй повноті. Своєрідність даного типу діяльності полягає в тому, що він надає можливість йти від думки до ситуації, а не навпаки, як було раніше [1; 2; 6].

Характерними проявами дійсно творчої діяльності дітей дошкільного віку є те, що вони у своїй творчості можуть виходити за межі відомих їм знань, умінь і навичок, створюючи новий продукт – матеріальний чи інтелектуальний. Хоча цей новий продукт не становить наукової і суспільної цінності, але він створений самостійно, своєрідно, що й дозволяє дитині йти своїм власним творчим шляхом від відомого до нового, невідомого.

Отже, творчість можна розглядати як прояв продуктивної активності людського духу. Проте творча діяльність дитини носить справді творчий характер лише у випадку, якщо вона володіє атрибутами неповторності і за методами здійснення, і за результатами.

Кожній дитині властива потреба в творчій діяльності, під час якої вона набуває можливості реалізувати свій потенціал, тобто творчі здібності і саме через творчість може найбільш повно розкритися як особистість.

В дослідженнях, присвячених проблемам розвитку дитячої творчості, наголошується, що в дошкільному віці у дитини з'являється ряд рис, які характеризують її як творця. Це прояв активності та ініціативи в застосуванні вже освоєних прийомів роботи по відношенню до нового змісту, знаходження оригінальних способів вирішення поставлених завдань, використання різних видів перетворень тощо.

Але важливо пам'ятати, що для дитини творити – це не обов'язково створювати нове, швидше – це виражати себе, свої почуття і відчуття, і будь-яка творчість для неї є в першу чергу процесом, ніж результатом. На думку Л. Виготського, основний закон дитячої творчості «полягає в тому, що цінність його необхідно бачити не в результаті, не в продукті творчості, а в самому процесі такої діяльності» [1].

В процесі такої діяльності дитина розширює свій досвід, радіє спілкуванню, починає більше довіряти собі. Саме тут і необхідні особливі якості розуму, такі як спостережливість, вміння зіставляти і аналізувати, знаходити зв'язки і залежності – все те, що у сукупності і складає творчі здібності.

Проблема здібностей – це проблема індивідуальних відмінностей. Коли йдеться про здібності, то мають на увазі існування тих чи інших індивідуальних відмінностей між людьми. З огляду на це, здібності можна визначити як індивідуально-психологічні особливості людей, що виявляються в діяльності і є умовою успішного її виконання [8].

На думку Б. Теплова, здібності не можна зводити до знань, умінь і навичок, але саме вони пояснюють і забезпечують швидке набуття і ефективного використання їх на практиці. І. Гончаренко, В. Моляко, В. Мясищев та ін. розглядають здібності з позицій діяльнісного підходу. При цьому вони характеризують здібності як синтез властивостей особистості, що обумовлюють виконання певної діяльності [7; 9].

Здібності належать до основних властивостей людини, які характеризують її як неповторну особистість. Це внутрішні властивості, про які можна судити, виходячи з життєвих фактів, в яких вони виступають назовні; це істотні психологічні властивості особистості людини, що виявляються в її цілеспрямованій діяльності і зумовлюють її успіх. На основі цього можна зробити висновок, що тільки внаслідок аналізу діяльності та її результатів можна розпізнати здібності особистості; поза діяльністю не можна про них говорити.

Наукові дослідження (М. Подьяков, В. Кудрявцева, Ю. Гільбух, Д. Ельконін, Г. Костюк) дозволили визначити, що основними показниками творчих здібностей виступають: 1) швидкість думки, яка має вираження у кількості ідей, що виникають за певну одиницю часу; 2) гнучкість мислення, тобто здатність швидко і без внутрішніх зусиль переключатися з

однієї ідеї на іншу, бачити, що інформацію, отриману в одному контексті, можна використовувати в іншому; 3) допитливість, яка виступає психічною рисою, властивістю інтелекту людини, що виявляється в прагненні набувати широкі і глибокі знання про навколишній світ, людей, саму себе. Допитливість представляє собою одну з форм вияву любові та потягу до знань, соціальною і духовною потребою творчої особистості; вона характеризується здатністю дивуватися, відкривати нове, виявляти інтерес до всього нового; 4) оригінальність – морально-психологічна риса особистості, яка визначає її несхожість з іншими, неповторність, самотність духовного світу. Оригінальність виступає як здатність до генерації ідей, що відрізняються від загальноприйнятих, до парадоксальних, несподіваних рішень; 5) сміливість, яку розглядають як здатність приймати рішення в ситуаціях невизначеності, не лякатися власних рішень, дій, висновків, доводити справу до кінця, ризикуючи особистим успіхом і навіть репутацією.

В основі творчих здібностей людини лежать процеси уяви і мислення. Основними напрямками розвитку творчих здібностей в дошкільному віці є:

- розвиток продуктивної творчої уяви, яка характеризується такими якостями, як багатство продукованих образів і спрямованість;
- розвиток якостей мислення, які сприяють формуванню творчості. Такими якостями виступають асоціативність, діалектичність і системність мислення.

Уява виступає психологічною основою творчої діяльності і представляє собою психічний процес, що полягає у створенні образів предметів і ситуацій, заснованих на результатах їх сприйняття і осмислення, шляхом переробки психічних компонентів, набутих у минулому досвіді. Видатний психолог Л. Виготський довів, що уява дитини розвивається поступово, в міру набуття нею певного досвіду. Чим більше дитина бачила, чула і пережила, чим більше вона знає, чим більшу кількість елементів дійсності має у власному досвіді, тим більш значна і продуктивна за інших рівних умов буде діяльність її уяви [1].

Дошкільне дитинство є сензитивним періодом для розвитку творчої уяви. Початок розвитку дитячої уяви пов'язується із закінченням періоду раннього дитинства, коли дитина вперше демонструє здатність заміщати одні предмети іншими і використовувати одні предмети в ролі інших (символічна функція).

Власну позицію щодо стадій розвитку уяви у дошкільному віці висловлює О. Кравцова. Вона виділяє такі стадії розвитку уяви:

- перша стадія – опора на наочність (домінування предметного навколишнього середовища, дії з навколишніми предметами, коли дитина може перетворювати предмети, що сприймає; тобто в одному предметі вона бачить інший);
- друга стадія – використання минулого досвіду;
- третя стадія – особлива внутрішня позиція (дитина комбінує образи, тобто починає формуватися власне творчість) [5].

Дитяча уява має образний характер, якому притаманний високий ступінь наочності і конкретності. Його функціонування – це особливого типу переробка образів, яка здійснюється завдяки здатності виділяти властивості образу від інших його властивостей і переносити на інший образ. Метою виступає створення саме нового, ще не існуючого предмета.

Уява виявляється в активній діяльності дитини з перетворення, поповнення досвіду. Уява у дошкільників має два компоненти: породження загальної ідеї і складання плану реалізації цієї ідеї. При побудові нового образу діти трьох-п'яти років використовують в основному елементи реальності, на відміну від них діти шести-семи років будують образ вже в процесі вільного оперування уявленнями [8].

До основних критеріїв прояву творчої уяви у дошкільників відносять:

- 1) оригінальність виконання дітьми творчих завдань;
- 2) використання такого реструктурування образів, при якому образи одних об'єктів застосовуються в якості деталей для побудови інших.

На кінець дошкільного періоду дитинства уява дитини представлена у двох основних формах:

- а) довільне, самостійне породження певної ідеї;
- б) виникнення уявного плану її реалізації.

Таким чином можна стверджувати, що творча уява в дошкільному дитинстві виступає як фундаментальне психологічне новоутворення віку. Творчість, стверджує Л. Виготський, є здобутком не тільки геніїв та великих талантів, творчість існує скрізь, де людина уявляє, комбінує, змінює та створює щось нове. Сформована в ранньому дитинстві уява в подальшому "всмоктує" досвід мислення.

Другим важливим напрямком розвитку творчих здібностей в дошкільному віці виступає вдосконалення мислення, зокрема такої його функції як розширення границі пізнання за допомогою виходу за межі чуттєвого сприйняття.

Основою творчого мислення від народження є природний фактор – безумовний орієнтувально-дослідницький рефлекс, яким володіють всі нормальні діти.

Першим напрямком розвитку творчого мислення в дошкільному віці виступає розвиток асоціативності як здатності бачити зв'язок і подібні риси в предметах і явищах, що на перший погляд не можна зіставити. Завдяки розвитку асоціативності мислення стає гнучким і оригінальним, а велика кількість асоціативних зв'язків дозволяє швидко відшукувати потрібну інформацію в пам'яті.

Наступним напрямком розвитку творчого мислення виступає розвиток діалектичності як здатності бачити в будь-яких системах протиріччя, що заважають їхньому розвитку, вміння усувати ці протиріччя, вирішувати проблеми. Діалектичність мислення є необхідною якістю кожної творчої людини. Серед найважливіших завдань з розвитку діалектичності мислення можна виділити: розвиток вміння виявляти протиріччя в будь-якому предметі та явищі; вироблення вміння чітко формулювати виявленні протиріччя; формування вміння вирішувати протиріччя.

Системність – це здатність бачити предмет чи явище як цілісну систему, сприймати будь-який предмет, будь-яку проблему всебічно, у всьому розмаїтті зв'язків; здатність бачити єдність взаємозв'язків у явищах і законах розвитку. Системне мислення дозволяє бачити величезну кількість властивостей предметів, помічати взаємозв'язки на рівні частин системи та взаємозв'язки з іншими системами. Системне мислення дозволяє пізнавати закономірності в розвитку системи від минулого до сучасного і застосовувати це по відношенню до майбутнього. Як показують дослідження, системність мислення розвивається за допомогою вирішення таких завдань: формування вміння розглядати будь-який предмет або явище як систему, що розвивається в часі; розвиток вміння визначати функції предметів з врахуванням того, що будь-який предмет багатофункціональний [6].

Таким чином, головним завданням з розвитку творчого мислення в дошкільному віці виступає формування асоціативності, діалектичності і системності, оскільки розвиток саме цих якостей робить мислення гнучким, оригінальним і продуктивним.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На основі аналізу наукових точок зору щодо проблеми розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку ми отримали можливість констатувати: творча уява і якості творчого мислення – це обов'язкові компоненти творчих здібностей; здібності завжди є здібностями до певного роду діяльності й функціонують лише у відповідній діяльності людини. Саме тому вони можуть бути виявлені на основі аналізу конкретної діяльності; здібності – це динамічне поняття; вони не тільки проявляються та функціонують у діяльності, але й формуються і розвиваються в ній; у певні вікові періоди розвитку людини виникають найбільш сприятливі умови для становлення і розвитку окремих видів здібностей; діяльність та її успішне здійснення багато в чому залежить від здібностей та їх співвідношення.

Для того, щоб кожна дитина могла максимально реалізувати свої здібності, необхідно наполегливо нарощувати її творчий потенціал, розширювати мотивацію до великих досягнень, орієнтувати на суспільну значущість діяльності особистості.

Джерела та література

1. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк: Кн. для учителя / Л. С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 234 с.
2. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: В двух томах: Т. 1. / А. В. Запорожец. – М.: Просвещение, 1986. – 256 с.
3. Кононко О. Дитяча креативність крізь призму Базової програми «Я у світі» / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 7. – С. 3–7.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К., 1989. – 609 с.
5. Кравцова Е. Е. Разбуди в ребенке волшебника: Книга для воспитателя детского сада и родителей / Е. Е. Кравцова. – М.: Просвещение; Учебная литература, 2006. – 160 с.
6. Леонтьев А. Н. Проблема способностей и вопросы психологической теории / А. Н. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1960. – № 3. – С. 4–8.
7. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Вопросы психологии. – № 5. – 2004. – С. 86–95.
8. Романенко О. Пробудження інтересу до власної особистості / О. Романенко // Обдарована дитина. – 2001. – № 1. – С. 234
9. Теплов М. Б. Избранные труды: В 2-х т./ М. Б. Теплов. – Т. 1. – М.: Просвещение, 1971. – 138 с.

References

1. Vyigotskiy L. S. Voo Brazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. Psihologicheskiy ocherk: Kn. dlya uchitelya / L. S. Vyigotskiy. – M.: Prosveschenie, 1991. – 234 s.
2. Zaporozhets A. V. Izbrannyye psihologicheskie trudy: V dvuh tomah: T.1. / A. V. Zaporozhets. – M.: Prosveschenie, 1986. – 256 s.
3. Kononko O. DityachakreativnIstkrIz prizmu BazovoYiprogrami "Ya u svItI" / O. Kononko // DoshkIlnevihovannya. – 2008. – № 7. – S. 3–7.
4. Kostyuk G. S. Navchalno-vihovniyprotses I psihIchniyrozvitokosobistostI / G. S. Kostyuk. –K., 1989. – 609 s.
5. Kravtsova E. E. Razbudi v rebenke volshebника: Kniga dlya vospitatelya detsada i roditeley / E.E. Kravtsova. – M.: Prosveschenie; Uchebnaya literatura, 2006. – 160 s.
6. Leontev A. N. Problema sposobnostey i voprosyi psihologicheskoy teorii / A. N. Leontev // Voprosyi psihologii. – 1960. – № 3. – S. 4–8.
7. Molyako V. A. Problemyi psihologii tvorchestva i razrabotka podhoda k izucheniyu odarennosti / V. A. Molyako // Voproyi psihologii. – № 5. – 2004. – S. 86–95.
8. Romanenko O. Probudzhennya Interesu do vlasnoYi osobistostI / O. Romanenko // Obdarovana ditina. – 2001. – № 1. – S. 234
9. Teplov M. B. Izbrannyye trudy: V 2-h t./ M. B. Teplov. – T. 1. – M.: Prosveschenie, 1971. – 138 s.

Андрійчук Елена, Заремба Людмила. ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ. В статье обосновано идею о зависимости способности к творческой самореализации личности от развития её творческих способностей; осуществлено теоретический анализ отдельных подходов к определению основных показателей творческих способностей и направлений их развития в дошкольном возрасте; охарактеризовано воображение как психологическую основу творческой деятельности, определены основные критерии проявления творческого воображения у дошкольников, основные формы и стадии его развития; охарактеризовано направления развития творческого мышления в дошкольном возрасте, такие как развитие ассоциативности, способности видеть связь и похожие черты в предметах и явлениях, развитие диалектичности как способности видеть в любых системах противоречия, которые мешают их развитию, умения устранять эти противоречия, решать проблемы.

Ключевые слова: ребёнок дошкольного возраста, творчество, творческая деятельность, творческие способности, воображение, мышление.

Andriy chuk Elena, Zaremba Lyudmila. THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES THE CHILDREN OF PRESCHOOL AGE: THEORETICAL ASPECT. The article deals with the justification the idea of the dependence of the ability to creative self-realization of the person from the development of his creative abilities; it is theoretically analyzed the separate approaches to the definition of basic indicators of creative abilities and the directions of their development in preschool age; it is characterized imagination as a psychological basis of creative activity, it is defined the main criteria of the manifestation of the creative imagination of preschoolers, the main forms and stages of its development; it is characterized the directions of the development of creative thinking in preschool age, such as the development of associativity, the ability to see communication and similar features in subjects and phenomena, and the development of dialecticism as the ability to see contradictions in different systems that impede their development, the ability to eliminate these contradictions, solve problems.

Keywords: a child of preschool age, creativity, creative activity, creative abilities, imagination, thinking.